

ЕЛЕМЕНТИ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ В ШКІЛЬНОМУ НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ELEMENTS OF GENDER LINGUISTICS IN UKRAINIAN SCHOOL TEACHING

Стаття висвітлює проблему реалізації елементів гендерної лінгвістики в процесі навчання української мови в закладах загальної середньої освіти. Обґрунтовано необхідність наукового осмислення гендерної проблематики в шкільному навчанні української мови. Окреслено питання антидискримінаційної експертизи рукописів конкурсних підручників з української мови з подальшим унесенням до них виправлень і доповнень. Проаналізовано останні дослідження й публікації з порушеної проблеми. Наголошено, що увагу гендерних досліджень зосереджено на відмінності в мисленні, психологічних характеристиках, поведінці, життєвому досвіді жінок і чоловіків, які є соціальними утвореннями, а тому не залежать від біологічних відмінностей між статями. Зауважено, що школа має надавати учням можливість розвивати індивідуальні здібності незалежно від статі, протистояти традиційним статеворольовим стандартам, оскільки такі стереотипи суперечать реальним трансформаціям гендерних стосунків у сучасному житті, перешкоджають рівності статей, розвиткові демократичних відносин. Наведено відмінності між статевою роллю і гендерним підходом в освіті. Ознайомлено вчителів-словесників із предметом дослідження гендерної лінгвістики, можливостями введення її елементів у навчання української мови. Визначено теми чинної програми з української мови, які найбільш доцільні для реалізації елементів гендерної лінгвістики, серед яких «Рід іменників», «Основні способи словотворення», «Узгодження головних членів речення» (зокрема присудків-дієслів з підметами, вираженими іменниками чоловічого й жіночого роду, що означають назви людей за діяльністю) тощо. Акцентовано увагу на таких особливостях творення фемінітивів, як специфіка вживання певних суфіксів, їх функціонування в мовленні, вплив на лексичне значення слова, найпоширеніші девіації в процесі словотворення. Запропоновано систему різнорівневих вправ і завдань, які сприятимуть формуванню гендерної компетентності й вихованню гендерної культури учнів.

Ключові слова: загальна середня освіта, методика навчання української мови, гендерна лінгвістика, гендерний підхід, словотвір, фемінітиви.

The article highlights the problem of the implementation of elements of gender linguistics in the process of teaching Ukrainian in general secondary education institutions. The necessity of scientific understanding of gender issues in school teaching of Ukrainian language is substantiated. The issue of antidiscrimination examination of the manuscripts of competitive textbooks in Ukrainian language with subsequent corrections and additions is outlined. Recent research and publications on the problem have been analyzed. It is emphasized that gender studies focus on differences in thinking, psychological characteristics, behavior, life experiences of women and men who are social entities, and therefore do not depend on biological differences between the sexes. It is noted that the school should enable students to develop individual abilities regardless of gender, to resist the traditional sex-role standards, since such stereotypes contradict real transformations of gender relations in modern life, impede gender equality, developmental relations. The differences between gender and gender approaches in education are presented. Teachers of vocabulary are acquainted with the subject of the study of gender linguistics, the possibilities of introducing its elements into the teaching of the Ukrainian language. The topics of the current Ukrainian language program that are most relevant for the implementation of the elements of gender linguistics ("Genus nouns", "Basic ways of word formation", "Coordination of the main members of the sentence" (in particular verb-verbs with pronouns, pronounced nouns of masculine and feminine gender) are identified, means the names of people by activity etc.). Emphasis is placed on the peculiarities of the creation of feminines: the specifics of the use of certain suffixes, their functioning in speech, the influence on the lexical meaning of the word, the most common deviations in the process of word formation. A system of different levels of exercises and tasks is proposed that will contribute to the formation of gender competence and the education of students' gender culture.

Key words: general secondary education, teaching methods of Ukrainian language, gender linguistics, gender approach, word formation, feminines.

УДК 811.161.2'1:141.72
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-24>

Дика Н.М.,

канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри методики мов та літератури
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Глазова О.П.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри методики мов та літератури
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах реформування вітчизняної системи освіти виникла необхідність наукового осмислення гендерної проблематики в шкільному навчанні. При Міністерстві освіти і науки України працює робоча група з питань політики гендерної рівності й протидії дискримінації у сфері освіти, завдання якої – аналітичне й організаційне забезпечення розробки й упровадження політики гендерної рівності та сприяння Державній програмі забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [3].

Активний розвиток гендерної педагогіки й гендерної лінгвістики спричинив проведення антидискримінаційної експертизи рукописів конкурсних підручників з української мови з подальшим унесенням до них виправлень і доповнень. Йдеться про те, що методичний апарат підручника має бути гендерно нейтральним і в жодному разі не повинен нав'язувати учням гендерних стереотипів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «гендер» був уведений до наукового обігу наприкінці 60-х рр. XX ст. американським психо-

аналітиком Робертом Столлером (Robert Stoller). Запозичено цей термін з англійської мови, де первісно він означав лише пов'язану зі статтю граматичну категорію роду.

Якщо поняття «стать» (sex) характеризує біологічні (генетико-морфологічні, анатомічні, фізіологічні) особливості жіночого або чоловічого організму, то дефініцію «гендер» (gender) нині використовують стосовно *соціальної статі людини*, її соціально-рольового статусу, який передбачає соціальні можливості чоловіка й жінки в усіх сферах життєдіяльності – освіті, професійному розвитку, сімейному житті тощо [4, с. 112].

Увагу гендерних досліджень зосереджено на тому, що відмінності в мисленні, психологічних характеристиках, поведінці, життєвому досвіді жінок і чоловіків є соціальними утвореннями, які не залежать від біологічних відмінностей між статтями. Говорячи про гендер, мають на увазі насамперед наявну в сучасному суспільстві *нерівність між чоловіками і жінками*. Гендерна теорія передбачає зміну сучасної соціальної реальності, і суть такої зміни – забезпечення гендерної рівності [8].

Гендерна лінгвістика (англ. Gender linguistics) – науковий напрям у складі міждисциплінарних гендерних досліджень, який за допомогою лінгвістичного поняттєвого апарату вивчає гендер у його лінгвістичному прояві.

Гендерна лінгвістика досліджує такі явища: 1) відтворення гендеру в мові, тобто вираження наявності людей різної статі засобами мови (номінативну систему, лексикон, категорію граматичного роду, синтаксис); 2) аналіз мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок (чи існують відмінності в усному й писемному мовленні чоловіків і жінок), вплив на мовленнєве спілкування осіб різних статей соціаль-

них факторів і комунікативного середовища (наприклад, соціальних мереж, Інтернету); 3) виявлення гендерних відмінностей у різних мовах [9].

Питаннями гендерної лінгвістики займалися Ю. Андрійченко, А. Архангельська, М. Брус, Н. Розанова, Е. Горошко, Є. Земська, М. Китайгородська, А. Кирилина, Т. Семашко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Школа має надавати учням можливість розвивати індивідуальні здібності незалежно від статі, протистояти традиційним статево-рольовим стандартам, передовсім поширеним стереотипам *патріархату*, які виявляються в домінуванні чоловіків у суспільстві та сім'ї, нав'язуваній суспільству «вищості» чоловіків як соціальної групи над жінками. Такі стереотипи суперечать реальними трансформаціями гендерних стосунків у сучасному житті, перешкоджають рівності статей, розвиткові демократичних відносин.

Відмінності між *статево-рольовим* (кожній статі відповідає «своя» роль) і *гендерним* підходами в освіті можна показати у вигляді схеми [7]:

Мета статті – ознайомити вчителів-словесників з предметом дослідження гендерної лінгвістики, можливостями введення її елементів у навчання української мови, привернути увагу до особливостей творення фемінітивів, а також ознайомити з прикладами вправ і завдань, виконання яких сприятиме формуванню гендерної компетентності й вихованню гендерної культури учнів.

Виклад основного матеріалу. Найбільше для використання елементів гендерної лінгвістики надаються такі визначені чинною програмою теми, як «Рід іменників», «Основні способи словотворення» (6 кл.), «Узгодження головних членів речення» (зокрема присудків-дієслів з підметами,

вираженими іменниками чоловічого й жіночого роду, що означають назви людей за діяльністю (8 кл.).

І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко виділяють три типи розрізнення роду іменників (лексичний, лексико-словотвірний і аналітичний), вважаючи, що лексико-словотвірний тип полягає в тому, що «між іменниками – назвами осіб чоловічої чи жіночої статі, які мають відповідно граматичне значення чоловічого й жіночого роду, існують словотворчі зв'язки, а саме: від іменника чоловічого роду за допомогою відповідного суфікса твориться іменник зі значенням особи жіночої статі: *делегат – делегат-к-а, діяч – діяч-к-а, робітник – робітн-иц-я, плавець – плавч-их-а, поет – поет-ес-а, актор – актр-ис-а* [6, с. 61–62]).

Нині це мовне явище (щоправда, без уживання терміна *фемінітиви*) пояснено в параграфі 32 «Іменникові суфікси» нової редакції Українського правопису, в пункті 4 якого зазначено: «За допомогою суфіксів *-к-, -иц-(я), -ин-(я), -ес-* та інші від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс *-к-*, бо він поєднуваний з різними типами основ (*авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* тощо). Суфікс *-иц-(я)* приєднуємо насамперед до основ на *-ник* (*верстальниця, набірниця, порадиниця*) та *-ень* (*учениця*). Суфікс *-ин-(я)* сполучаємо з основами на *-ець* (*кравчійня, плавчійня, продавчійня*), на приголосний (*майстрійня, філологійня; бойкіня, лемкіня*). Суфікс *-ес-* рідко-уживаний (*дияконеса, патронеса, поетеса*)» [2].

Назви осіб жіночої статі, не співвідносні з іменниками чоловічого роду в українській мові тра-

пляються дуже рідко: *модистка, пряля, покоївка*. Рідкісними є й випадки суфіксального (*вдова – вдівець*) чи зворотного (*доярка – дояр*) творення іменників чоловічого роду від іменників роду жіночого [1, с. 403].

У школі фемінітиви (без називання терміна) традиційно вивчають у таких аспектах: 1) лінгвокультурологічному (лексичне значення, доцільність й особливості вживання); 2) з огляду на словотвірні, лексико-семантичні й стилістичні особливості їх творення і вживання.

подаємо приклади різнорівневих вправ і завдань:

6 клас. 1. Прочитайте. Обґрунтуйте доцільність уживання іменників – назв осіб жіночої статі за професією та родом діяльності.

1. Оксана Луцєвська – дитяча письменниця, перекладачка, публіцистка, дослідниця дитячої й підліткової літератури, лауреатка багатьох літературних конкурсів (*3 передмови до книжки*). 2. Учителька української мови й літератури, філологиня й екзаменаторка ЗНО Марина Дмитриченко оприлюднила кумедні висловлення з творів випускників на тестуванні зовнішнього незалежного оцінювання з української мови у 2020 році (*3 журналу*).

2. Прочитайте. Поясніть, чи в правильних граматичних формах ужито іменники – назви осіб за професією. Відредагуйте текст.

1. Шановні учні й учителі! 20 квітня 2020 року відбудеться чергове засідання Клубу незабутніх зустрічей. Ви матимете можливість поспілкуватися з представницями творчих професій, а саме: письменником Оксаною Забудько, перекладачем Оленою Медоїд, художником Іриною Розбувайко. Зустріч відбудеться в приміщенні бібліотеки. Початок

о 15 год. (З оголошення). 2. Гостя нашої радіопередачі – успішний український дослідник, чудовий викладач, головний редактор популярного історичного журналу для молоді. Вона – рідкісний приклад автора, котрий не обмежує себе рамками одного-єдиного жанру (З тексту радіопередачі).

3. Уявіть, що ваша сестра поділилася з вами наміром опанувати професію, яку дехто досі вважає суто «чоловічою». Поміркуйте: яку пораду ви б їй дали? Складіть і розіграйте діалог між вами й нею, використавши в репліках кілька поданих у рамці іменників жіночого роду – назв за професією (на вибір).

Адвокатка, рятувальниця, диригентка, вогнеборка, водолазка, кінолога, астронавтка, астрологиня.

Ваша однокласниця активно займається кікбоксингом. У класі з дівчини кепкують, мовляв, «не жіночий» це спорт. У формі поста у фейсбуці захистіть вибір дівчини, чітко аргументувавши вашу позицію. Використайте кілька іменників жіночого роду – назв спортсменок, представниць певного виду спорту (на вибір).

Баскетболістка, боксерка, автогонщиця, борчиня, дзюдоїстка, гімнастка, фрістайлістка, тренерка.

4. Доберіть із довідки антоніми до поданих слів. Утворені антонімічні пари запишіть. Виділіть у записаних словах суфікси. Обґрунтуйте написання запозичених слів.

Селянка, білявка, оптимістка, очільниця, егоїстка, мінімалістка.

Довідка. Містянка, чорнявка, альтруїстка, підлегла, песимістка, максималістка.

5. Утворіть від поданих іменників чоловічого роду – назв професій іменники на означення представниць цих професій жіночої статі. За потреби скористайтеся таблицею. В утворених словах виділіть суфікси.

Чемпіон, будівельник, депутат, мистецтвознавець, відеоблогер, продавець, виконавець, речник, ілюстратор, стоматолог, спікер, викладач, шахіст, вершник, друкар, словникар, учасник, плакатист, секретар, перукар, жниввар, льотчик, пілот, штукатур.

Дайте відповіді на запитання.

Творення яких слів спричинило труднощі? З яких причин? Які з утворених іменників мають омоніми? (Потрібно: не *пілотка*, а *пілотеса*; не *штукатурка*, а *штукатурниця*). Як називають іншу в порівнянні з іменником чоловічого роду професію? (*Друкар – друкарка, секретар – секретарка – різні професії*).

8 клас. 5. Перепишіть, знімаючи ризик. Обґрунтуйте вживання дефіса правилами. З двома парами однокоренових іменників – на означення особи жіночої статі (фемінітив) та особи чоловічої статі (маскулітив) – складіть речення.

Козак/характерник, генерал/лейтенант, дівчина/патріотка, юнак/розвідник, художник/портретист, жінка/режисерка, студентка/львів'янка, волонтер/сміливець, лікарка/екологиня.

Висновки. Упровадження гендерно паритетної мови в усі сфери життя відбувається з одночасним урегулюванням ролі жінки в суспільстві за принципом гендерної рівності: зростання ролі жінки в політиці, урівняння її зарплатні з зарплатнею чоловіка, рівномірний розподіл сімейних обов'язків, зокрема законодавче унормування декретних відпусток для чоловіків.

Активне вживання фемінітивів сприятиме ознайомленню учнів з актуальними доповненнями Українського правопису в редакції 2019 р.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Українська мова : енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. 853 с.
2. Український правопис. URL: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20\(2019\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20(2019).pdf).
3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 3 липня 2015 р. № 713 «Про створення робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації у сфері освіти» (зі змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства освіти і науки від 06 жовтня 2015 р. № 1007 та від 20 жовтня 2016 р. № 1274). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0713729-15>.
4. Аніщенко О.В. Гендерні дослідження в педагогічній науці та практиці : навч. посіб. / за ред. Г.М. Лактіонової, Н.І. Яковець. Вид 2-ге, доповнене і перероблене. Ніжин : видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008.
5. Брус М.П. Фемінітиви як відображення історії українського жіноцтва XVI–XVII століть. *Українська історична та діалектна лексика : збірка наукових праць*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. Вип. 5. С. 144–155. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2236.pdf>.
6. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.А. Граматика української мови. Київ : Радянська школа, 1982. 208 с.
7. Гусева Ю.Е., Сабунаева М.Л. Гендерный подход в практике школьного психолога. URL: http://rumagic.com/ru_zar/sci_psychology/avtorov/3/j209.html.
8. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація : посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
9. Семашко Т.Ф. Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*, 2010. № 3. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/genderna-lingvistika-vsistemi-suchasnoyi-movoznavchoyi-nauki>.